

QISHLOQ XO‘JALIGIDA PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASTERLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Qurbonov Alisher Boboqulovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.n. professor

e.mail: [qurbonov7721@mail.ru/](mailto:qurbonov7721@mail.ru)

ORCID: 0000-0002-3208-5657

Аннотация

Klasterning afzalliklaridan biri — trigger samarasi asosida tezda yangilanish imkoniyatini ta’minlashidir. Shu bilan birga, bu jarayon xaridorlarni bozordan ilgari uzluksiz rivojlanishni eslashga majbur etadi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi uning tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va izchil holatni saqlab qolish qobiliyati bilan belgilanadi. Uzoq vaqt davomida harakat nisbatan bir xil tuzilish, ishlash usuli va trayektoriya asosida amalga oshiriladi. Aynan klaster iqtisodiyoti biznes konsepsiyasini qayta ko‘rib chiqish, odatiy modellarni o‘zgartirish, o‘z faoliyat yo‘nalishingizni boshqacha tarzda belgilash va raqobatbardoshlikning yangi imkoniyatlarini topish uchun zamin yaratadi.

Калит so‘zlar: klaster, sanoat klasterlari, mahalliy sanoat, tadbirkorlik, sinergetik samara, trigger samarasi, klasterlarning “erkin bozor” va “qutblar” nazariyasi.

Аннотация

С одной стороны, кластер позволяет быстро обновляться по триггерному эффекту. С другой стороны, при этом он заставляет покупателей помнить о своем постоянном развитии перед рынком. С другой стороны, устойчивость кластера определяется способностью противостоять внешним и внутренним негативным возмущениям, сохранять сбалансированное и стабильное состояние. В течение длительного времени движение имеет относительно ту же структуру, способ действия и траекторию. Именно кластерная экономика позволяет построить новую бизнес-концепцию, изменить привычные модели, иначе позиционировать себя и найти новые сферы конкурентоспособности.

Ключевые слова: Кластер, промышленный кластеры, местная промышленность, предпринимательство, синергетический эффект, триггерный эффект, «Свободный рынок» кластеров и теория «полярный».

Abstract

On the one hand, the cluster allows you to quickly update according to the trigger effect. On the other hand, in doing so, it forces buyers to remember their constant development in front of the market. On the other hand, the stability of a cluster is determined by the ability to withstand external and internal negative disturbances and maintain a balanced and stable state. Over a long period of time, movement has relatively the same structure, mode of action and trajectory. It is the cluster economy that allows you to build a new business concept, change the usual models, position yourself differently and find new areas of competitiveness.

Keywords: Cluster, industry clusters, local industry, entrepreneurship, synergistic effect, trigger effect, “Free market” of clusters and polar theory.

KIRISH

Iqtisodiyotning globallashuvi natijasida to‘qimachilik ishlab chiqarish markazi Yevropa va AQShdan uchinchi dunyo mamlakatlariga, xususan, Janubi-Sharqiy Osiyo, Markaziy Osiyo va Janubiy Amerika davlatlariga ko‘chdi. Bloomberg agentligining ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yildagi quruq ob-havo oqibatida ko‘plab paxta yetishtirilishi mumkin bo‘lgan dalalar qurib qolgan. Natijada, jahon bozorida paxtaning o‘rtacha narxi 30 %ga, mato va kiyim-kechak mahsulotlarining narxi esa 20–30 %ga oshdi¹. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yillik yalpi ichki mahsulot darajasi past bo‘lgan aksariyat rivojlanayotgan davlatlarda to‘qimachilik sanoati jadal rivojlanayotgan bir vaqtda, daromad darajasi o‘rtacha bo‘lgan mamlakatlar o‘z hududlarini, shuningdek, yaqin mintaqaviy bozorlarni ham to‘qimachilik mahsulotlari bilan ta’minlayapti.

O‘zbekistonda jahon tajribasiga asoslangan holda klasterlarni qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotiga joriy etish amaliyoti boshlangan. Bu orqali mamlakatning importga qaramligini kamaytirish, iqtisodiyotning diversifikatsiyasi va mahalliyashtirish orqali ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish, shuningdek, eksport salohiyatini oshirish maqsad qilingan. “Yangi O‘zbekiston”ning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini ikki baravarga oshirish vazifasi belgilangan. Paxta-to‘qimachilik tarmog‘i bo‘yicha klasterlarni shakllantirish va ularning faoliyatini samarali tashkil etish iqtisodiyotni rivojlantirish hamda aholining farovon turmush darajasini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tarmoq ishchi kuchini ko‘p talab etuvchi sohalardan biri hisoblanadi. Shu bois, uni, ayniqsa xotin-qizlarni ish bilan ta’minlash masalasining samarali yechimlaridan biri sifatida baholash mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI

Klaster — ma’lum bir hududda o‘zaro bog‘langan korxonalarining iqtisodiy aglomeratsiyasi obyekt sifatida hunarmandchilik ishlab chiqarish davridan beri ma’lum. Uning fandagi samarali usul sifatida talqin etilishi birinchi bo‘lib atoqli iqtisodchi olim A. Marshal asarlarida uchraydi. Marshal [1] ularni "mahalliy sanoat" deb atagan. Keyinchalik esa "sanoat hududlari" atamasi keng tarqaldi. Hozirda eng mashhur atama — "klaster" esa ancha keyin shakllangan. Klaster alohida iqtisodiy tizim sifatida qaralishi mumkin [2]. Bu esa ham davlat sanoat siyosatining rivojlanishiga, ham butun iqtisodiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [3].

Bugungi kunda klasterlar to‘lqinining kuchayishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog‘liq. Buning sababi — mahsulotlar murakkabligining keskin oshganidir, avvalo mashinasozlik sohasida. Yakuniy mahsulotlarni yig‘ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va

¹ <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20220822/tseni-na-hlopok-v-mire-rastut-a-tadzhikistan-sokratshaet-posevi>

butlovchi qismlarning soni hamda assortimentining bir necha barobarga ko‘paygani natijasida barcha ishlab chiqarish bosqichlarini bitta korxonada doirasida jamlash amaliy jihatdan samarasiz bo‘lib qoldi. Muqobil variant sifatida esa — mustaqil ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlik, ya’ni klasterlar shakllana boshladi.

Klaster yondashuvining asoschisi sifatida M. Porter klasterini “geografik jihatdan qo‘shni bo‘lgan, bir-biriga bog‘langan kompaniyalar va ular bilan aloqador boshqa tashkilotlar guruhi” deb ta’riflaydi[4]. Bunday yondashuvlar tarmoqlararo va tarmoq ichidagi sinergetik ta’sirni ifodalaydi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotni amalga oshirish jarayonida real sektorda klasterlarning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganish yo‘nalishida ilmiy izlanishlar olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy izlanishlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda, tahlil va sintez, shuningdek, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 12-dekabr PQ-4186-son “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2021-yil 5-may PQ-5989-son “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini qo‘llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2021-yil 16-oktabr PQ-5262-son “Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 22-iyun 397-son “Paxta-to‘qimachilik ishlab chiqarishini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot natijalari muayyan darajada amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tarmoqni barqaror rivojlantirishning birinchi o‘ziga xos jihati — bu mamlakatimiz aholisining tayyor gazlama va trikotaj-tikuvchilik mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qondirish maqsadida xomashyoga chuqur ishlov berish va uni tayyor mahsulot ko‘rinishiga keltirish uchun to‘qimachilik sanoati quvvatlarini jadal rivojlantirish zaruriyatidir. Ikkinchi xususiyat — paxta-to‘qimachilik sanoatida texnologik jarayonlarning yuqori darajada intensivlashuvi va mehnat jarayonining o‘ziga xos tavsifga ega bo‘lishi hisobiga malakali ishchi kuchi ma’lum darajada yetishmayotganidir.

Qashqadaryo viloyatida paxta-to‘qimachilik klasterlari tomonidan 2023-yilda olingan daromad 4837,8 mlrd so‘mni tashkil etib, 2019-yilga nisbatan 34,2 martaga oshgan. Xarajatlar esa 29,1 martaga oshgan. Olingan foyda 2023-yilda 7,2 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Biroq klasterlar 2019–2021-yillarda umumiy holda zarar ko‘rgan. Asosiy vositalarning hajmi 1789,2 mlrd so‘mga yetib, 2019-yilga nisbatan 10 martaga oshgan. Tovar-moddiy zaxiralardan foydalanish 79,2 martaga ortgan. Ularda ishlaydigan ishchilar soni 2023-yilda 7872 kishini tashkil etib, 2019-yilga nisbatan 40

%ga ko‘paygan. Bir ishchiga to‘g‘ri keladigan daromad 2023-yilda 0,6 mlrd so‘mni tashkil qilib, 2019-yilga nisbatan 24,4 martaga oshgan. Fond bilan qurollanganlik darajasi 2023-yilda bir ishchi hisobiga 0,2 mlrd so‘mni tashkil etib, 2019-yilga nisbatan 7,1 martaga oshgan.

Ushbu tahlillardan ko‘rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida tashkil etilgan klasterlar dastlabki uch yillikda ishlab chiqarishni tashkil etish bo‘yicha qilingan xarajatlarning yuqoriligi sababli daromaddan oshib ketgan. Shu bois, sof foyda faqat keyingi ikki yilda ko‘zga tashlangan (1-jadval).

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida to‘qimachilik klasterlarining 2019-2023-yillardagi samaradorlik ko‘rsatkichlari¹

Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	2019	2020	2021	2022	2023	2023-yilda 2019 yilga nisbatan o‘zgarish, marta
Sotishdan tushgan daromad	Mrld. so‘m	141,2	211,2	1 152,5	3 412,8	4 837,8	34,3
Xarajat	Mrld. so‘m	141,8	326,3	1 204,0	3 317,1	4 125,8	29,1
Sof foyda	Mrld. so‘m	-0,6	-115,1	-51,5	95,7	712,0	X
Rentabellik,%	Mrld. so‘m	X	x	x	2,9	17,3	X
Asosiy vositalar	Mrld. so‘m	178,3	713,4	1 012,6	136,6	1 789,2	10,0
Tovar moddiy zaxiralar	Mrld. so‘m	49,4	695,2	1 934,3	2 219,6	3 912,8	79,2
Ishchilar soni	Kishi	5 596,0	6 383,0	7 212,0	8 159,0	7 872,0	1,4
Bir ishchi hisobiga olingan daromad	kishi/mlrd	0,0	0,0	0,2	0,4	0,6	24,4
Fond bilan qurollanganlik darajasi	kishi/mlrd	0,0	0,1	0,1	0,0	0,2	7,1
Fond qaytimi	birlik	X	x	x	1,4	2,5	X

Vaqtı-vaqtı bilan o‘o‘zgarib turadigan mashina-qo‘l mehnati, bir xil tarzda bajariladigan ko‘p sonli qo‘l operatsiyalari, ko‘p stanokchilikda mashinalarga xizmat ko‘rsatish marshrutlarining mavjudligi kabi katta salmoqqa ega bo‘lgan jismoniy mehnat sarfi mehnat xarakterini o‘zgartirish orqali mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi.

Paxta-to‘qimachilik sanoatining tarmoqqa xos xususiyatlari va mehnat resurslaridan foydalanishni tavsiflovchi jihatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, eski texnologiyadan foydalangan holda tarmoqda mehnatni va ishlab chiqarishni tashkil etishni yaxshilash, hamda intensivlashtirish orqali mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlari cheklangan. Bunday sharoitda butun texnologik jarayonni, mehnatni va

¹ Muallif ishlanmasi

ishlab chiqarishni tubdan o'zgartiruvchi, yangi texnikaviy asosdagi texnika va texnologiyalarni joriy etish tarmoqda mehnat unumdorligini oshirishning muhim manbaiga aylanishi mumkin.

Paxta-to'qimachilik sanoatini barqaror rivojlantirishda klasterlashning ahamiyati katta bo'lib, unumdorlik va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi:

- Dastgohlar unumdorligini bir necha marta oshirish hamda tarmoq korxonalarida xomashyodan foydalanish samaradorligini yaxshilash imkonini beruvchi tubdan yangilangan mashinalarni joriy etish;
- Ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, mehnat sarfini kamaytirishga xizmat qiluvchi elektron boshqaruv uskunalari bilan jihozlangan avtomatlashtirilgan boshqaruv liniyalarini joriy qilish;
- An'anaviy mashina va dastgohlarning texnologik parametrlarini yaxshilash, tezlik va unumdorlikni oshirish, o'ramlar va g'altaklar o'lchamlarini kattalashtirish;
- O'timlar sonini, mehnat va vaqt sarfini kamaytirishga xizmat qiluvchi texnologik jarayonlarni jadallashtirish;
- Asosiy va yordamchi ishchilarning qo'l mehnatini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi kunda paxtachilik tarmog'ida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, xo'jalik yurituvchilarning moliyaviy holati barqaror emas, bandlik muammosining samarali yechimlari yo'q, jahon bozorida narxlar har kuni o'zgarayotgan bo'lsa-da, mahsulot narxi asosiy xaridor tomonidan oldindan belgilanishi samarali bozor mexanizmini shakllantira olmayapti. Bu holat mavsum davomida hosil bo'ladigan xarajatlar o'zgarishini narxlar oshishi hisobiga qoplash imkonini cheklab qo'ymoqda.

Ushbu muammolarning o'rnini qoplash maqsadida paxtachilik sohasiga klaster tizimi joriy etila boshlandi. Klasterlar administrativ usul bilan emas, balki xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy manfaat va ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllantirilishi maqsadga muvofiqdir. Zero, shakllangan klasterlar doirasida innovatsion yechimlardan jamoaviy foydalanish orqali tugallangan mahsulotlar yaratish va moddiy xarajatlar ulushini kamaytirish imkoniyati mavjud.

Shu o'rinda, klasterlar faoliyatini boshqarishda barqaror iqtisodiy o'sishning nazariy jihatdan chuqur asoslanishi, boshqaruv jarayonida davlat tashkilotlari va nodavlat tuzilmalarning ta'sirchanligi sezilarli darajada oshishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston to'qimachilik sanoatining ishlab chiqarish salohiyatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar doirasida, bir tomondan, paxta urug'ligini yetkazib beruvchilar va paxta tolasini yetishtiruvchilar, ikkinchi tomondan esa, paxta tolasini yetkazib beruvchilar va unga ishlov beruvchilar o'rtasida moliyaviy manfaatdorlik va texnologik o'zaro bog'liqlikni takomillashtirish zarur.

Paxta-to'qimachilik sanoatini barqaror rivojlantirishda klasterlashning roli quyidagilarda namoyon bo'ladi: yangi, yuqori unumdorlikka ega dastgohlarni joriy etish; ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish; texnologik parametrlarni yaxshilash va ishlab chiqarish tezligini oshirish; mehnat va vaqt sarfini

kamaytirish; qo‘l mehnatini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish orqali resurslardan samarali foydalanishga erishish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Маршалл, А. Основы экономики / А. Маршалл. — М.: Издательство. "Прогресс", 1993. — Т.3. — 351 с.
2. Бабкин А.В., Шамина Л.К. Анализ использования методических подходов в управлении экономическими системами // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономика». — 2008. № 1 (53). — Страницы 18-22.
3. Бабкин А.В., Бахмутская А.В., Кудрявцева Т.Ю. Разработка Эффективный механизм региональной промышленной политики // Экономический рост России. — 2013. — № 4 (61). — С. 204-2012
4. Портер, М. Конкуренция. Пер. с англ. / /. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. — 608 с.
5. Богданов, А.А. Тектология – всеобщая организационная наука. [Текст] – Т. I, II. – М.: Экономика, 1989.]
6. Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 416 с.]
7. Синергетический подход в управлении [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.viktorova-ts.ru>].
8. Савелева, Е. А. Создание промышленных кластеров и повышение конкурентоспособности Самарского региона / Е. А.Савелева // Вестник Самарского государственного аэрокосмического университета. — 2009. -№3 — С. 178-192.
9. Курбанов А.Б., Равшанов А.Д. Роль инвестиций в развитии предпринимательской деятельности // Экономика и социум. 2022. №10-1 (101). <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-investitsiy-v-razviti-predprinimatelskoy-deyatelnosti> (дата обращения: 24.10.2023).
10. Курбанов А.Б. Роль услуг в аграрном предпринимательстве // Экономика и социум. 2023. №4-1 (107). <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-uslug-v-agrarnom-predprinimatelstve>
- 11.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhah:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, mart, 3-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**